

להתפתח ולהשתנות [...] הספר מהווה ביטוי לרוח של ביקורת עצמית ולמידה מעמיקה המצופה מדרגי הפיקוד הבכיר" (עמ' 8).

כל זה מבין משום שהספר אינו מאשש אפילו את כותרת המשנה שלו ואף לא את השבחים של הרמטכ"ל. הוא אינו "סיפור" שכן אין לו התחלה וסוף של ממש, וקשה ללמוד ממנו אם צה"ל אכן השתנה, ואיך; הוא אינו שיטתי או מפותח ויש בו הרבה יותר שבחים עצמיים מביקורת עצמית. במובן אחרון זה הוא אכן משקף רוח מסוימת בתוך צה"ל בשנים האחרונות – וזה הדבר המדאיג ביותר.

השבחים העצמיים מתחילים בעמוד הראשון של הספר: לקוראים בו נדמה שלפניהם חיבור מאת אדם שהעז למרוד במוסכמות וכמעט סיכן בכך את נפשו. אורטל מודה "למפקדים שזיהו את הערך שביכולתי לתרום לצה"ל", לאלה "שבחרו בי לתפקידים מבצעים תובעניים (ו) דחפו אותי למלאם באורח שאינו שגרתי", ולסיום "לשותפים לדרך שהאמינו בשינוי והלכו איתי בניגוד לזרם ובמשך שנים" (עמ' 6). אותו יחס של חשיבות תהומית מלווה את הספר עצמו, כולל שבחים שחולק המחבר לדברים שהוא עצמו כתב ("המאמר מציג את עקרונות תהליך הלמידה המערכתית-ביקורתית באופן בהיר ותמציתי" – זוהי דוגמה צנועה יחסית).

המלחמה שלפני הוא אסופה של מאמרים שפרסם אורטל לבדו או בשיתוף עם אחרים במהלך העשור האחרון. בכך כמובן אין רע, ואסופת מאמרים יכולה להיות ספר ואף לספר סיפור – אם יש בה סדר הגיוני, תמות מתפתחות וקו משותף העובר כחוט השני ומאגד את כל אלה לכדי תיאור או אמירה.

במקום זאת אנחנו מקבלים סדר כמעט אסוציאטיבי, שבו שזורים לא מעט מאמרים שהקשר שלהם ל"סיפור ההשתנות של צה"ל" הוא אגבי למדי. כך מאמרים כמו "המערכה באטלנטי 1940-1945 ומצבנו היום" או "חדשנות צבאית והיעדרה נוכח השפל הכלכלי הגדול" – מאמר שאינו מגיע לשום מסקנה רלוונטית לישראל. מאמר תאורטי כמו "גניאולוגיה ככלי בחינה עצמית", שלכל היותר יכול היה לשמש להקדמה, מופיע באמצע הספר, ובסיום הספר יש מאמר על "אסטרטגיה תחרותית מול איראן" – בהחלט נושא חשוב, אבל כמעט נטול הקשר להשתנות של צה"ל.

המאמרים שאכן נוגעים בפעולתו של צה"ל בעשורים האחרונים נוטים לחזור על עצמם, לפרט רשימות של דברים מבלי לאגד אותם לאמירה מעשית או חדשנית, ובעיקר להתפעל מחידושים טכנולוגיים ולרמוז על האפשרויות המהפכניות הגלומות בהם, מבלי להסביר איך צה"ל עושה זאת או מה איננו עושה. קשה לראות

האם צה"ל השתנה?

עפר שלח

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **המלחמה שלפני – סיפור ההשתנות של צה"ל**

מאת: ערן אורטל

הוצאה: משרד הביטחון

שנה: 2022

מס' עמודים: 333

תחושת קלה של מבוכה מלווה את הקריאה, ובייחוד את הקריאה החוזרת, בספר **המלחמה שלפני – סיפור ההשתנות של צה"ל** מאת תת-אלוף ערן אורטל. התחושה הזו מועצמת משום שהמחבר מכהן מאז 2019 כמפקד מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית. אורטל הוא לפיכך פרקטיקן בכיר ועכשווי של צה"ל עצמו, המספק לנו, כדברי הרמטכ"ל רב-אלוף אביב כוכבי בהקדמה שלו לספר, "הצצה לחדר המכונות האינטלקטואלי של צה"ל בעת האחרונה" (עמ' 8).

המבוכה מתעצמת כשקוראים את דברי כוכבי, שלפיהם "חשיבותו הגדולה ביותר [של הספר] בעיני היא הדיון השיטתי והמפותח באופן שבו צבאות בכלל וצה"ל בפרט יכולים וצריכים להמשיך לבחון את עצמם,

את הכוח הקרקעי, וכשכבר הופעל (במלחמת לבנון השנייה ובמבצע צוק איתן) זה היה באיחור, למטרות לא ברורות, בתוכנית שהכוח לא הוכן אליה ועם הישגים דלים ומפוקפקים, שבתורם רק העצימו את החשש להפעיל אותו שוב.

גם לעניין זה הוקדשו ספרים ומאמרים רבים, שנכתבו בצה"ל ומחוצה לו. הקטעים המרתקים בספרו של אורטל הם דווקא אלה שבהם מוכח עד כמה הצבא עצמו מאחר להכיר במה שלסביבתו ברור כשמש. כך לדוגמה הוא מביא דברים מתוך ההקדמה לחוברת 'יבשה באופק', פרי עבודת מטה מקיפה בצבא על עתיד כוחות היבשה, שבה כתב אלוף אהרן חליוה כי 'בתהליך יבשה באופק' זיהתה זרוע היבשה, בפעם הראשונה באופן רשמי, מוסמך וברור, כי התמרון היבשתי מצוי במשבר מהותי" (עמ' 165). דברים אלה התפרסמו ב-2015, כמעט עשור אחרי מלחמת לבנון השנייה.

אלוף (מיל') גיא צור, שבתפקידו האחרון בצה"ל היה מפקד זרוע היבשה, מצוטט בספר כאומר "מ'צוק איתן' יצאתי בתחושת אופוריה המתבססת על התחושה שהוכח כי ניתן להתעמת ללא תמרון. חזרתי למציאות מהר משציפיתי" (עמ' 14).

מהיכרות אישית, צור – כמו חליוה – הוא קצין ישר וחושב. ואולם כל מי שזוכר את אירועי קיץ 2014 – מערכה של 51 יום ו-75 הרוגים מול ארגון טרור נחות מצה"ל בכל פרמטר, שבה הסכימה ישראל פעם אחר פעם להפסקת אש וחמאס סירב, וההישג היחיד שלה היה שקט זמני – תוהה ודאי איך יכול היה אלוף בצה"ל לצאת ממנה בתחושת אופוריה, ועוד על הצלחת ה"עימות ללא תמרון".

לארגון הפועל בהתמדה כמו הצבא, שיש לו מנטליות סגורה המרחיקה אותו ואת מפקדיו ממה שמתחולל בעולם שסביבם, יש יכולת מוגבלת ללמוד ולהשתנות בכוחות עצמו. הבעיה היא שבמקום להתמודד עם הקושי המובנה הזה מעדיף הצבא בשנים האחרונות להלל את עצמו, כלפי פנים וכלפי חוץ, על חידושים מוטלים בספק והישגים שאין ספק בגודלם האמיתי הצנוע.

הדוגמה הבולטת לכך היא הפצצת ה"מטרו" של חמאס במבצע שומר החומות – פעולה שבוצעה ללא הרכיב המרכזי של הרעיון המסדר שלה, שכלל תמרון קרקעי של ממש, הניבה הישג כמעט אפסי בכל פרמטר של היעדים שלה ופורסמה באופן מביך למדי.

קיים עוד גורם המקשה על השתנות אמיתית בצבא: רוב השיח בנושאים אלה מתנהל בתוך צה"ל, וספרו של אורטל הוא עוד דוגמה לכך. בניגוד למדינות אחרות, אין בישראל רכיב חזק של אקדמיה ומחקר העוסקים בצבא, למעט בסוגיות מסוימות של יחסיו עם החברה הישראלית.

בהם סיפור על התפתחותה של ההשתנות בצבא או למצוא אמירה שתסביר לאן אמורים פניה של ההשתנות, שטרם אירעה, להביא את הצבא.

בעשורים האחרונים הופיעו לא מעט ספרים ומאמרים, כולל של לובשי מדים בכירים, שעסקו בצה"ל באופן ביקורתי. יחסית אליהם, גם דברי הביקורת הקונקרטיים המועטים למדי של אורטל מנוסחים בשפה שקשה לקרוא לה "רוח של ביקורת עצמית" – בוודאי לא ביחס לצה"ל כפי שהוא היום.

צה"ל אכן מצוי בעשורים האחרונים במבוכה פרדיגמטית ומעשית של ממש, הנוגעת לתפקידו ולמשמעותו של עיקר הכוח שלו – צבא היבשה.

גם כשמופיעה אמירה המערערת במקצת על הרטוריקה הנוכחית – למשל שהמערכה בין המלחמות (מב"ם), שבכירים בצה"ל מציגים אותה לא אחת כחידוש בתולדות המלחמות, היא למעשה המשך הביטחון השוטף הוותיק משנות ה-50 – היא עטופה בציפוי עבה של תשבחות עצמיות: "המב"ם אינו אלא צורה חדשה, מקורית ומלאת חיוניות ככל שתהיה, של יסוד תורת הביטחון – הביטחון השוטף" (163). אינני יודע מה מקומו של ביטוי כמו "מלאת חיוניות" בספר צבאי-מקצועי, אורטל אינו מסביר מה בדיוק מקורי במב"ם, ו"ביטחון שוטף" הוא פרקטיקה יום-יומית ולא יסוד בתורת הביטחון. צה"ל אכן מצוי בעשורים האחרונים במבוכה פרדיגמטית ומעשית של ממש, הנוגעת לתפקידו ולמשמעותו של עיקר הכוח שלו – צבא היבשה. הביטוי "מבוכת התמרון" אסור היום לשימוש בצבא עצמו (כפי שאורטל מציין בספר), אבל התעלול הרטורי הזה אינו פותר את הבעיה.

מבוכה זו קשורה קשר בל יינתק להגדרת ההישג הנדרש במערכה. בעבר הישג זה היה ברור – הכרעת האויב על ידי כיבוש שטחו והשמדת כוחו עד כדי אי-יכולת להילחם באופן אפקטיבי. כיום ישראל אינה מגדירה – והפיקוד הצבאי אינו מציע – שום הישג במערכה פרט להשבת השקט, דבר המפקיד את השגת היעד לחלוטין בידי האויב, שהוא המחליט מתי יהיה שקט ומתי לא.

למבוכה גורמים רבים, ביניהם השתנות האויב ופניה של המלחמה במזרח התיכון ובעולם כולו; שינויים בחברה, בפוליטיקה ובתהליך קבלת ההחלטות בישראל. הם מערערים את היסודות המוכרים של תפיסת הביטחון הלא-רשמית: הרתעה, התרעה והכרעה – כולם מוטלים בספק בזמננו. התוצאה בפועל היא שבכל המערכות האחרונות היה היסוס של ממש אם להפעיל

התקדמה הטכנולוגיה בשימוש צה"ל בקפיצות מדרגה. חלק גדול מבעיות היסוד עומדות בעינין ולא יפתרו ללא דיון פקוח עיניים, נקי ממליצות ומהתגוננות והאדרה עצמית, המערב את הצמרת האזרחית והצבאית ואת הציבור.

למרבה הצער, ספרו של תא"ל ערן אורטל אינו מקדם דיון כזה.

בניגוד למדינות אחרות, אין בישראל רכיב חזק של אקדמיה ומחקר העוסקים בצבא, למעט בסוגיות מסוימות של יחסיו עם החברה הישראלית.

חבר הכנסת לשעבר עפר שלח הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. ב־2013 נבחר לכנסת ה־19 מטעם מפלגת "יש עתיד", וכיהן בה עד שנת 2020. שלח היה יו"ר הסיעה, חבר בכיר בוועדת החוץ והביטחון, יו"ר ועדת המשנה לתפיסת הביטחון ובניין הכוח וחבר בוועדת המשנה למודיעין ושירותים חשאיים, חבר בוועדה המשותפת לתקציב הביטחון ובוועדות משנה נוספות. ספריו "בומרנג" ו"האומץ לנצח" זיכו אותו בפרס למחקרים לביטחון ישראל ע"ש סא"ל מאיר ורחל צ'צ'יק ז"ל, מטעם המכון למחקרי ביטחון לאומי. על "האומץ לנצח" זכה גם בפרס ע"ש יצחק שדה לספרות צבאית. ofers@inss.org.il

הדרג המדיני, שלכאורה הדברים באחריותו, אינו עוסק בכך כלל, ומשרד הביטחון נשען כמעט בבלעדיות על הצבא עצמו בכל הנוגע לידע, עבודת מטה ובחינת חלופות. הציבור מצידו לא ממש רוצה לדעת. הוא מציין בכל סקר את חשיבות הביטחון אבל משאיר את הדיון בפרקטיקה של הביטחון, שרובו אינו מסווג ולא צריך להיות כזה, ל"אלה למעלה שיודעים".

הדיון על צה"ל שכן מתקיים מתרחש בהקשרים תקשורתיים מצומצמים הנוגעים לסיפור כזה או אחר, או בטונים מבוהלים (וראו את הדיון בביקורתו של אלוף מיל' יצחק בריק, לשעבר נציב קבילות החיילים בצה"ל). נוטלים בו חלק מרכזי קצינים בכירים לשעבר, הקשורים בטבורם למערכת ושומרים על מקומם מסביב לשולחן על ידי ייצוג בוטה למדי שלה, בעיקר בעיתות חירום.

עוד גורם מערפל הוא העובדה שישראל היא מעצמה של חדשנות טכנולוגית ושל יישום מהיר שלה בתוך המערכות המבצעיות. כיפת ברזל היא דוגמה לא רק למהירות שבה פותח מענה לבעיה שנראתה בלתי פתירה אלא גם להטמעה יעילה ומהירה, הודות לקשר ההדוק בין המערכות הטכנולוגיות והמבצעיות וליכולת "לחתוך פינות" במובן החיובי.

אלא שיש בעיות שטכנולוגיה אינה יכולה לפתור, וכשנתקלים בבעיה כזו חמור במיוחד להניח שפתרנו אותה רק כי יש לנו טכנולוגיה חדשה. מ־2006 ועד היום